

Безносюк Олена Іванівна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна,
e-mail: beznosiukoi.kvb@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0563-4507>

НЕМАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА В ЗАГАЛЬНОМУ ПОЛІ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ І НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ

Мета. Розглянути проблематику поняттєво-термінологічного апарату, пов'язаного з нематеріальною культурною спадщиною як елемента туристичної діяльності, з акцентом на комплексний підхід щодо використання основних понять різними академічними дисциплінами.

Методика. Використані аналітичний, історичний, системний і порівняльно-географічний методи.

Апробація. Основні концептуальні питання щодо поняття культурної спадщини різними академічними дисциплінами, були досліджені вітчизняними науковцями (І. Симоненко, Г. Денисенко, В. О. Горбик та інші) та пройшли апробацію у попередніх роботах автора даної статті.

Наукова новизна. Авторкою статті доведено, що туризм і нематеріальна культурна спадщина, можуть бути взаємодоповнюючими сторонами: туризм має виступати засобом поживлення та підвищення цінності місць побутування нематеріальної спадщини, а спадщина - бути магнітом для туристів. Окрім того нематеріальну культурну спадщину розглянуто в рамках міждисциплінарного блоку напрямів наукового пізнання. Проведена чітка лінія між витоками досліджень, пов'язаних з нематеріальною культурною спадщиною, та сучасними науковими дослідженнями в даній науковій царині.

Практична значущість. В статті піднімаються дискусійні питання, що стосуються реалій теоретико-методологічних та практичних досліджень культурної спадщини у сфері туризму та інших наукових напрямках. Матеріали публікації можуть бути використані під час навчального процесу у вищих навчальних закладах, що здійснюють підготовку фахівців для української туристичної індустрії, практичній діяльності туристичних операторів і агенцій, в процесі роботи департаментів та фахових установ, які дотичні до туристичної системи надання послуг або до процесів вивчення питань впровадження інноваційних технологій у туристичну сферу України.

Ключові слова: культурна спадщина, нематеріальна культурна спадщина, туристична сфера, академічні дисципліни

Beznosiuk Olena

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Ukraine, e-mail: beznosiukoi.kvb@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0563-4507>

INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN THE GENERAL FIELD OF CULTURAL HERITAGE: ORGANIZATIONAL, LEGAL, AND SCIENTIFIC APPROACHES TO STUDYING IT

Objective. To examine the issues related to the conceptual and terminological framework associated with intangible cultural heritage as an element of tourism activities, with an emphasis on a comprehensive approach to the use of key concepts across various academic disciplines.

Methodology. Analytical, historical, systemic, and comparative-geographical methods were employed.

Validation. The main conceptual issues regarding the notion of cultural heritage have been studied by domestic scholars (I. Symonenko, H. Denysenko, V. O. Horbyk, and others) and have been validated in previous works of the author of this article.

Scientific novelty. The author has demonstrated that tourism and intangible cultural heritage can be mutually complementary: tourism should serve as a means to revitalize and enhance the value of the places associated with intangible heritage, while the heritage should act as a magnet for tourists and a stimulus for the emergence and development of tourism-related services. Additionally, intangible cultural heritage is considered within an interdisciplinary framework of scientific inquiry. A clear line has been drawn between the origins of research related to intangible cultural heritage and contemporary scientific studies in this field.

Practical significance. The article raises discussion issues related to the realities of theoretical, methodological, and practical research on cultural heritage in the field of tourism and other scientific directions. The materials of this publication can be utilized in the educational process at higher educational institutions that prepare specialists for the Ukrainian tourism industry, in the practical activities of tour operators and agencies, and in the work of departments and professional institutions involved in the tourism service system or in the processes of studying the implementation of innovative technologies in Ukraine's tourism sector.

Keywords: cultural heritage, intangible cultural heritage, tourism sector, academic disciplines.

Постановка проблеми. Дослідження зв'язку між культурною спадщиною та туризмом почалося у 70-80-х рр. ХХ ст. Визнання культурного туризму як напрямку відбулося у 1976 році в

Хартії ICOMOS, а в 1999 році на конференції в Норвегії було прийнято нові принципи, з акцентом на збереження культурної спадщини.

Туризм і культура взаємодіють, утворюючи взаємозалежні процеси: культура сприяє розвитку туристичних продуктів, а туризм підтримує збереження і популяризацію спадщини. Важливі чинники інтеграції: зростання освітнього рівня, глобальна тенденція до саморозвитку, прагнення націй показати свою ідентичність - підвищують значення нематеріальної спадщини (Векленко, Чукут, 2021). Сучасні туристи прагнуть автентичних вражень, що стимулює культурні інституції до активного розвитку. Туризм сприяє цьому, покращуючи інфраструктуру, транспорт і використовуючи сучасні технології для популяризації культурних місць. Багато країн почали активно використовувати туризм як спосіб фінансування охорони культурної спадщини, що стимулює тіснішу інтеграцію туризму та культури.

У багатьох країнах впроваджено національні й місцеві програми, які сприяють зростанню частки культурного туризму. Це підкреслює важливість дослідження та оцінки культурної спадщини як ресурсу для розвитку міст і регіонів. Від цінності, кількості та доступності цих ресурсів залежить їхня інтеграція в економічне життя, зокрема через туризм. Тому питання охорони та використання спадщини є актуальним і залишається важливою темою суспільних дискусій.

Розгляд об'єктів нематеріальної культурної спадщини здійснюється в різних наукових напрямках, що відображає різноманітність підходів до їх аналізу та інтерпретації. Деякі дослідження акцентують на соціокультурних аспектах спадщини, інші — на її ролі у формуванні ідентичності та спадковості знань. Оскільки поняття та методологічні основи ще еволюціонують, відкритість до дебатів і нових підходів стає ключовою характеристикою сучасного наукового дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що культурна спадщина розглядається як наочний процес пізнання історії в вітчизняних наукових дослідженнях І.М. Симоненка (Симоненко, 2009), Г.Г. Денисенко (Денисенко, 2018), та В.О. Горбика (Горбик, 2012). Вчені розглядають нематеріальну культурну спадщину (НКС) як важливий аспект національного самоусвідомлення і розвитку нації.

У світовому контексті М. Мамардашвілі визначив культурну спадщину як таку, що виходить за межі природних законів, матеріалізуючись у формі мови, мистецтва, наукових моделей та героїчних вчинків. Це підкреслює значення НКС для культурного та ідентичного самовизначення суспільства (Мамардашвілі, 2012). Вітчизняні та зарубіжні дослідження висвітлюють різні аспекти культурної спадщини, включаючи її роль у формуванні історичного значення та унікальних аспектів культурного життя.

Американський етнолог К. Гірц зробив значний внесок у вивчення нематеріальної спадщини, підкреслюючи умовність розподілу спадщини на матеріальну та символічно-духовну, оскільки вони нерозривно пов'язані. Гірц демонстрував, як матеріальні об'єкти, такі як ритуальні предмети, містять глибокі символічні значення, визначаючи їх роль у культурному житті суспільства (Geertz, 1973).

Італійський культуролог М. Векко аналізує поняття "patrimoine" (спадщина) та його відмінності від "héritage" (спадковість) у французькій мові. Вона акцентує на специфічних нематеріальних цінностях, які передаються через покоління і важливі для збереження унікальної культурної ідентичності (Vesco, 2010).

Дослідження Гірца та Векко підкреслюють важливість нематеріальної спадщини як ключового компонента культурної спадщини. Нематеріальні цінності мають таку ж значущість для збереження історичної пам'яті, як і матеріальні об'єкти. Культурна спадщина, як символічний простір, дозволяє містам і селам відтворювати свій образ і транслювати цінності. Нематеріальні аспекти, такі як народна творчість і традиції, формують соціальну та культурну ідентичність, підтримуючи живу пам'ять для наступних поколінь.

Мета статті. Розглянути проблематику поняттєво-термінологічного апарату, пов'язаного з нематеріальною культурною спадщиною, як елемента туристичної діяльності, з акцентом на комплексний підхід щодо використання основних понять різними академічними дисциплінами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна пишається значною історико-культурною спадщиною, що охоплює архітектурні пам'ятки, археологічні знахідки, народну творчість та нематеріальні прояви культури. До початку повномасштабної війни в країні налічувалося понад 140 тисяч історико-культурних пам'яток. Протягом незалежності країна демонструвала системний підхід до збереження спадщини, беручи участь у міжнародних конвенціях. Наша держава активно ратифікувала угоди, зокрема про охорону підводної, архітектурної, археологічної та нематеріальної спадщини (2003). Ці зусилля свідчать про

відповідальність України за збереження культурної спадщини як важливого аспекту національного та світового надбання. Підписання міжнародних конвенцій підтверджує важливість співпраці у збереженні спільних цінностей людства. Надбання поколінь, їх досвід і цінності втілюються у культурній спадщині. Дослідження спадщини забезпечує естетично-етичний зв'язок між архітектурою, людськими якостями та їхньою духовною значущістю.

У вивченні матеріальної спадщини, яка включає архітектурні пам'ятки, археологічні об'єкти та історичні артефакти, використовуються традиційні методи археології, архітектури та історії. Однак розвиток цієї галузі призвів до залучення нових дисциплін, таких як географія (для вивчення контексту об'єктів), музеєзнавство (для збереження колекцій), соціологія (для аналізу впливу спадщини на суспільство), економіка (для оцінки впливу туризму), наука про туризм (для розвитку інфраструктури) та педагогіка (для популяризації культурної спадщини). Цей міждисциплінарний підхід поглиблює розуміння ролі культурної спадщини у національному та світовому контекстах, сприяє її збереженню для майбутніх поколінь і забезпечує естетичний та етичний вплив на сучасне суспільство.

До культурної спадщини (КС) відносяться духовні та інтелектуальні надбання: музичні та літературні твори, культурні цінності, освіта та наука, які є відображенням ступеню розвитку нації та НКС (*ATLAS Bibliography, 2021*). КС охоплює різноманітні об'єкти, які мають цінність у кількох категоріях, таких як археологічна, історична, етнологічна, естетична, архітектурна, мистецька та наукова. Вона включає нерухомі (пам'ятники архітектури, археологічні розкопки) та рухомі об'єкти (художні колекції, культурні артефакти). (рис.1).

Рис. 1. Ціннісні категорії об'єктів культурної спадщини

Примітка: створено за (*ATLAS Bibliography, 2021*)

Центральні органи виконавчої влади формують державну політику в галузі охорони КС та контролюють її виконання через стратегії збереження, фінансування досліджень і відновлення об'єктів КС. Загальносвітовий підхід зосереджувався на матеріальних об'єктах мистецтва та архітектури, часто нехтуючи нематеріальною складовою.

У 70-х роках ХХ століття, після розпаду колоніальної системи, незалежні держави почали відроджувати традиції та національну самобутність, усвідомлюючи важливість живої спадщини, яка відображає передачу знань і практик. Світова спільнота тривалий час працювала над визначенням нематеріальної культури як окремої категорії культурної спадщини, підкреслюючи її значення для збереження культурної ідентичності. На різних етапах терміни змінювалися: «жива культура», «фольклор», «нефізична спадщина» та інші. З прийняттям Конвенції 2003 року закріпили термін «нематеріальна культурна спадщина».

Визначення НКС охоплює унікальні традиції, звичаї, обрядові дії та їх форми вираження. Сюди входять знання та навички, які передавались через покоління та відтворюються новими поколіннями, демонструючи досвід взаємодії спільнот з природою та оточуючим середовищем.

Також до живої спадщини належать традиційні ремесла, які відображають культурне розмаїття і творчість. Це включає не лише предмети та інструменти, а й процеси (техніки та технології) для створення автентичних культурних просторів для спільнот і окремих осіб у їх культурному середовищі.

Культурна спадщина в сучасному світі виступає не лише як зберігання природних та культурних ресурсів, а як важлива складова *культурної політики*, що відображає власну систему цінностей суспільства.

Нерухомі пам'ятки, створені в сучасних комемораційних практиках, відображають колективну пам'ять та ідентичність спільноти, граючи важливу роль у збереженні історичної спадщини. Народна творчість, традиції та ритуали також є живими носіями пам'яті, які відображають сучасні соціокультурні реалії. Сьогодні КС виступає як політика, спрямована на збереження та популяризацію спільних цінностей людства, інтегруючи культурні артефакти у сучасне середовище та підтримуючи самоідентифікацію суспільства. Знання про національну спадщину важливе для українців, адже допомагає їм ідентифікувати себе у європейській і світовій цивілізації, усвідомлюючи своє коріння та культурний спадок.

Закон України «Про охорону культурної спадщини» визначає КС як комплекс об'єктів, які передаються у спадок від попередніх поколінь. Законом встановлено правові засади охорони аспектів КС України, зокрема архітектурних, історичних, археологічних та етнографічних цінностей, регулюється використання цих об'єктів з урахуванням їх значення для суспільства, а також відповідальність за їх збереження та розвиток. Закон відображає усвідомлення важливості КС як національного багатства, яке має бути передане майбутнім поколінням в найкращому стані. Воно сприяє створенню умов для її збереження, дослідження та популяризації, а також розвитку наукових, освітніх та культурних ініціатив, спрямованих на збагачення та захист культурної спадщини України (таблиця 1).

Таблиця 1

Перелік законів України та ратифікованих Україною міжнародних Конвенцій, які регулюють та впливають на сферу збереження культурної спадщини

	Ратифіковані Україною міжнародні Конвенції	Рік прийняття / Ратифікації (міжнародні)/ Посилання на документ
1.	Підсумковий акт Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту	1954 https://clipr.cc/CxR66
2.	Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини	1978 / 1988 https://clipr.cc/Ss77C
3.	Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини	2003 / 2008 https://clipr.cc/Cqf6S
Закони України		
1.	Конституція України	1996 https://clipr.cc/PX32m
2.	Про національну безпеку і оборону	2018 (остання редакція 2023) https://clipr.cc/vAbW2
3.	Про охорону культурної спадщини	2000 (остання редакція 2023) https://clipr.cc/6MW3s
4.	Про народні художні промисли	2001(остання редакція 2022) https://clipr.cc/FJR2m
5.	Про Загальнодержавну програму збереження та використання об'єктів культурної спадщини	2004 https://clipr.cc/522pN
6.	Про охорону археологічної спадщини	2004 https://clipr.cc/XK06q
7.	Про Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації	2009 https://clipr.cc/82Qxk
8.	Про культуру	2011 (остання редакція 2023) https://clipr.cc/FYC8k
9.	Про внесення змін до Закону «Про охорону культурної спадщини» щодо збереження пам'яток культурної спадщини, включених до Списку всесвітньої спадщини UNESCO	2018 https://clipr.cc/baLw2

10.	Про заходи щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму	2021 https://clipr.cc/L17Bp
-----	---	--

Примітка: розроблено автором на основі вивчення законодавчих актів і документів, які вказані в таблиці

Культурна спадщина стала предметом мультидисциплінарних досліджень (рис.2).

Рис.2. Схема поля взаємодії та взаємовпливу дослідників культурної спадщини
(ATLAS Cultural Tourism Bibliography, 2021; Горбик, Денисенко, 2012)

Юридичному полю досліджень культурної спадщини передували роботи істориків, зокрема П. Нора, який вніс значний внесок у підходи до сприйняття культурних цінностей. У своїй праці «Місця пам'яті» (Нора, 2008) він аналізує історичну пам'ять через символічні місця, що формують культурну та соціальну ідентичність. Це дослідження продовжили історики з різних країн, доповнюючи прикладами «місць пам'яті».

Соціологи досліджують використання культурної спадщини елітою для легітимізації влади, підкреслюючи її роль як «культурного капіталу» та інструмента соціополітичної сили. Це дозволяє еліті зміцнювати свої позиції, використовуючи культурні ресурси, що втілюють історичні цінності. Презентація культурної спадщини як культурного капіталу є механізмом підвищення соціального статусу та легітимізації влади.

Агресія Росії проти України підкреслює нашу боротьбу за свободу та незалежність. Агресор спотворює образи нашої культурної спадщини, щоб реалізувати імперські амбіції. Відбуваються битви на фронті та в інформаційному просторі, де ворог намагається впливати на колективну пам'ять через викривлені уявлення про наше минуле, культивовані в радянські часи (Денисенко, 2018). Відновлення справжнього місця нашої культурної спадщини стало національною метою.

Музейництво відіграє ключову роль у збереженні та популяризації культурної спадщини (КС). П. Нора стверджує, що музеї є місцями пам'яті, де суспільство візуалізує свою історію, поєднуючи матеріальні об'єкти з символами та традиціями нематеріальної культури. Він називає їх «лабораторіями формування пам'яті» (Нора, 2008). Музейна інтерпретація надає нову пізнавальну та емоційну герменевтику культурним цінностям, що важливо для формування суспільної пам'яті.

В історико-філософському аналізі С. Чукут визначає культурну спадщину як сукупність засобів спадкоємності, що забезпечують зв'язок людини з культурними досягненнями цивілізації. Ці засоби включають матеріалізовані процеси, що є результатом специфічної «живої тканини» людської діяльності (Чукут, 1999).

Дослідники, зокрема культурологи, аналізують культурну спадщину в рамках парадигм XIX-XX століть, поділяючи її на матеріальну (об'єкти, створені або змінені людиною) та духовну (результати духовно-інтелектуальної діяльності, такі як легенди, міфи, пісні). Американський етнолог К. Гірц критикує поділ на матеріальне та символічно-духовне, вважаючи їх нерозривно поєднаними (Geertz, 2001). Розгляд КС лише через призму народних традицій є обмеженим і не враховує багатогранність культури, що охоплює ширший спектр явищ і практик.

Згідно з дослідженням Google Scholar, протягом останніх 30 років, було зафіксовано зростання кількості наукових робіт про культурний туризм у порівнянні з загальною кількістю публікацій у сфері туризму (рис.2а):

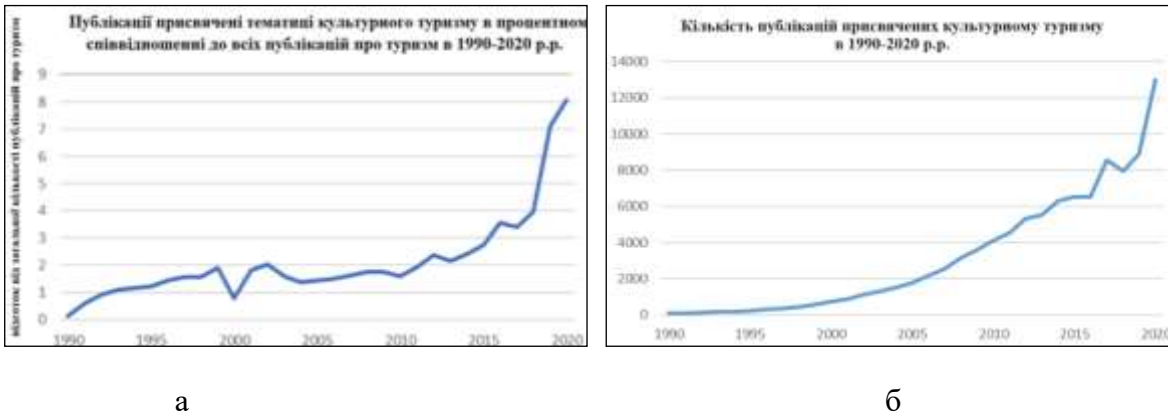

Рис.2. а-темпи зростання публікацій про культурний туризм; б - темпи зростання окремих наукових видань, присвячених культурному туризму (ATLAS Cultural Tourism Bibliography, 2021)

З 2017 року спостерігається різке збільшення публікацій про КТ, що триває й до сьогодні (рис. 2б). Це пов'язано зі зростаючим інтересом туристів до культурних вражень, зокрема відвідування місць живої спадщини.

Збереження культурної спадщини є ключовим завданням України в боротьбі за незалежність. За даними ООН у квітні 2023 року, війна завдала шкоди КС України на 2,6 мільярда доларів. Від початку російського вторгнення в лютому 2022 року пошкоджені чи зруйновані пам'ятки в 19 областях, багато музеїв були розграбовані. За оцінками МКСК, агресор вкрав понад 480 тисяч творів мистецтва, а близько 40 музеїв, що зберігають майже 1,5 мільйона робіт, зазнали ушкоджень. На сьогодні зруйновано або пошкоджено 1080 об'єктів КС, з яких 121 пам'ятка національного значення. Культурний сектор зазнав значного відтоку людського капіталу. Визначити втрати НКС на окупованих територіях складно через відсутність інформації про життя носіїв цієї спадщини. Окупація ускладнила проведення досліджень і моніторинг НКС. Нематеріальна культура тісно пов'язана з конкретними людьми - носіями традицій і майстрами народної творчості, які частково емігрували, втратили можливість працювати через війну або загинули. Це призвело до переривання передачі культурних знань і навичок від старших поколінь до молодших, що унеможливило збереження культурних практик. Це і є зміни соціального контексту в сьогоdnішніх реаліях.

Висновок. Отже, КС має потенціал формувати духовну ідентичність, як на локальному, так і на регіональному рівнях, зберігаючи різноманіття, що вирізняє нас серед інших народів. Цей інтерес може бути використано через туризм для створення доданої вартості та нових робочих місць. Після перемоги над агресором зросте інтерес іноземних туристів, а також виникне потенціал для українців вивчати власну спадщину. У складних моральних, економічних і політичних умовах країна активно розвиває сучасне суспільство, де туристична діяльність стане прибутковою галуззю з значними економічними вигодами.

Список використаних джерел:

ATLAS Cultural Tourism Bibliography, 2021. 65 с. Офіційний сайт Academia. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://surl.li/vcqqkl>
 Bourdieu, P., 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press, Great Britain. 365 p.
 Vecco, M., 2010. A Definition of Cultural Heritage: From the Tangible to the Intangible. *Journal of Cultural Heritage*, 11(3), 321–324. Retrieved from <http://surl.li/firwni>
 Geertz, C., 2001. *Interpretatsiya kultur* (The Interpretation of Cultures). Kyiv: Dukh i Litera. Retrieved from <http://surl.li/igjyef> (In Ukrainian)
 Gorbik, V.O., & Denisenko, G.G., 2012. Zvid pamiatok istoriyi ta kultury Ukrainy u doslidzhenni i okhroni kulturnoyi spadshchyny: dosvid, problemy, perspektvyv (Code of Historical and Cultural Monuments of Ukraine in the Study and Protection of Cultural Heritage: Experience, Problems, Prospects). Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine. 192 p. (In Ukrainian)
 Denisenko, G.G., 2018. Kulturna spadshchyna u formuvanni istorichnoyi pam'yati (Cultural Heritage in the Formation of Historical Memory). Kyiv: Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine. 319 p. (In Ukrainian)
 Mamardashvili, M.K., 2012. Vilnyus'ki lektsiyi z sotsial'noyi filosofiyi (Vilnius Lectures on Social Philosophy). Kyiv: Alphabet. Retrieved from <http://surl.li/qjjwg> (In Ukrainian)
 Nora, P., 2008. *Les Lieux de memoire* (Sites of Memory). Paris: Gallimard. 1034 p.
 Symonenko, I.M., 2009. Memorial'nyy prostir Ukrainy: kryzovyy stan ta shlyakhy ozdorovlennya (Memorial Space of Ukraine: Crisis State and Ways of Recovery). *Strategichni pryorytety* (Strategic Priorities), 4(13), 53-63. (In Ukrainian)
 Veklenko, A., & Chukut, S. (2021). *Kultura i turizm v Ukraini: Novi perspektivy ta vchallengi* (Culture and tourism in Ukraine: New perspectives and challenges). Vydavnytstvo Dukh i Litera. (In Ukrainian)

The Economist, 2024. Inside the hunt for Ukraine's stolen art. Retrieved from <http://surl.li/schwou>
Chukut, S.A., 1999. *Henesa dukhovnoyi kultury* (Genesis of Spiritual Culture: Managerial Dimension). Kyiv: UADU Publishing. 256 p. (In Ukrainian)

References:

- ATLAS Cultural Tourism Bibliography, 2021. Official website of Academia. Retrieved from <http://surl.li/vcqqkl>
Bourdieu, P., 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press, Great Britain.
Vecco, M., 2010. A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible. *Journal of Cultural Heritage*, 11(3), 321–324. Retrieved from <http://surl.li/firwni>
Geertz, C. (2001). *Interpretation of cultures: Selected essays*. Duh i Litera. Retrieved from <http://surl.li/igjyef>
Gorbik, V. & Denisenko, G., 2012. *Code of historical and cultural monuments of Ukraine in the study and protection of cultural heritage: Experience, problems, prospects*. Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine.
Denisenko, G., 2018. *Cultural heritage in the formation of historical memory*. Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine.
Mamardashvili, M., 2012. *Vilnius lectures on social philosophy*. Alfabeta. Retrieved from <http://surl.li/qjjwg>
Nora, P., 2008. *Les Lieux de mémoire*. Gallimard, Paris.
Simonenko, I., 2009. Memorial space of Ukraine: Crisis state and ways of recovery. *Strategic Priorities*, 4, 53-63.
Veklenko, A., & Chukut, S. (2021). **Culture and tourism in Ukraine: New perspectives and challenges**. Duh i Litera Publishing.
The Economist, 2024. Inside the hunt for Ukraine's stolen art. Retrieved from <http://surl.li/schwou>
Chukut, S., 1999. *Genesis of spiritual culture (managerial dimension)*. In UADU.

Надійшла до редколегії 16.09.2024

Прийнята до друку 05.10.2024